

✓ کتاب، دروازه‌یی به سوی جهان گسترده‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است.
مقام معظم رهبری

(بخش دوم)

محمدعلی باطنی

سرانه‌ی مطالعه

حلقه‌ی مفقوده کتاب‌خوان شدن

اشاره

در بخش نخست اشاره شد، اگر می‌خواهیم دانش‌آموزان با انگیزه و رغبت به کتاب و کتابخوانی روی آورند، ضروری است تغییرات مستمری در تمامی اجزای وابسته به این فرایندها مرتب با یکدیگر، یعنی: تولید کتاب، توزیع کتاب، اتخاذ راهکارهای افزایش سرانه‌ی مطالعه، و چگونگی مطالعه‌ی کتاب بین دانش‌آموزان، معلمان و... به عنوان یک سیستم در هم تنیده در نظام آموزش و پرورش، به عمل آوریم. مدیران و مجریان متعهد و علاقه‌مند به اعتلای کشور، اعم از بخش دولتی و خصوصی، ضمن این‌که نباید کاستی‌های مسئولیت خود را در هر بخش به دوش دیگری بیندازند، بلکه

باید کاستی‌های هر بخش، دغدغی آنان باشد. به علاوه، نباید تقسیم مسؤولیت‌ها در هر بخش، مانع نگاه سیستمی آنان به اضلاع مثلث کتابخوانی شود.

واقعیت‌ها بیانگر آن است که در بخش‌های دولتی و نیمه دولتی، در دو بخش تولید و توزیع کتاب‌ها، خصوصاً کتاب‌های درسی و کمک آموزشی، اقدامات شایسته‌ای در زمینه تغییر و بهبود فرایندها انجام گرفته است و ظاهراً آن را از وظایف رسمی خود تلقی می‌کنند. ولی در فرایندهای سوم و چهارم که پایه و اساس و بستر رشد تفکر خلاق، بارش فکری، توسعه‌ی مهارت‌های زندگی و پژوهش‌های دانش‌آموزی، به ویژه کتاب‌های غیردرسی است، به نظر می‌رسد این بخش در آموزش و پرورش کشور نه متولی دارد و نه مدیریتی بر آن صورت می‌گیرد زیرا با بررسی چندین منابع پژوهشی و تحقیقی هیچ آمار و اطلاعاتی مشاهده نشد که بیان کند با افزایش کتاب‌های غیردرسی در مدرسه‌ها یا به تعبیر دیگر، افزایش سرانه‌ی کتاب در هر سال، آیا تغییری در روند مطالعه و کتابخوان شدن دانش‌آموزان ایجاد شده است یا خیر؟ اگر افزایش یافته چقدر بود و آیا تناسب بین افزایش مطالعه و سرانه‌ی کتاب وجود دارد؟ و اگر ندارد آیا هزینه‌های صورت گرفته به هدر دادن منابع بوده است و یا باید تغییر در نگرش‌ها و روش‌ها و...

ایجاد نمود؟ از این رو، با افزایش سرانه‌ی کتاب (نسبت کتاب به دانش‌آموز) در مدرسه‌ها در چند سال گذشته بر اساس آمار ۸۳-۸۴ [واحد انفورماتیک معاونت آموزش و پرورش عمومی کشور]، به طور میانگین سرانه‌ی کتاب هر دانش‌آموز ۴ کتاب گردیده است.^۱

تا آن جایی که نگارنده جست‌وجو کرده است، تاکنون تحقیقی در خصوص افزایش سرانه‌ی مطالعه و تناسب آن با افزایش سرانه‌ی کتاب صورت نگرفته است. از این رو در ادامه، به بعضی از نکاتی که می‌تواند بستر ارتقا و رشد مطالعه بین دانش‌آموزان را هموار سازد، از منظر تحقیقات و تجربه‌ها، اشاره می‌شود.

دایر کردن کتابخانه‌های کلاسی و مدرسه‌ای

به رغم تلاش برای توسعه و تجهیز مدرسه‌ها به کتابخانه‌های کلاسی و مدرسه‌ای، در حال حاضر:

- متوسط فضای کتابخانه‌ای در کل کشور کم‌تر از یک دهم مترمربع است.
- تعداد کل کتابخانه‌های مدرسه‌های شهری و روستایی ۳۷۵۸۴ باب است، در حالی که تعداد آموزشگاه‌های کشور به ۱۴۰۸۱۵ باب می‌رسد. در حقیقت بیش از ۷۳ درصد از مدرسه‌های کشور فاقد کتابخانه‌اند. شایان توجه است، کل مدرسه‌های ابتدایی کشور، فقط ۳۷ کتابدار

پیش از ۷۳ درصد از مدرسه‌های کشور فاقد کتابخانه‌اند

مازاد، عمدتاً غیرآموزش دیده و ناکارآمد، با مدرک تحصیلی پائین یا غیرمرتبط، و یا نیروهای از کارافتاده‌ی جسمی، غیر جوان و... به عنوان کتابدار، آیا افزایش سرانه‌ی مطالعه امکانپذیر است؟

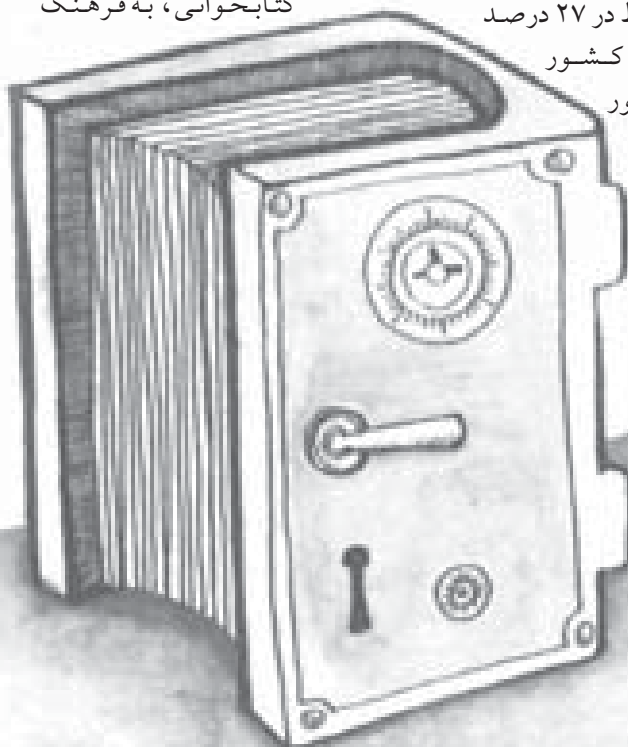
برنامه‌ریزی برای باور به مطالعه و عادت

این باور و عادت، باید به صورت فراگیر در خانواده‌ها، جامعه، مدرسه و خصوصاً در صدا و سیما و نشریات تشویق و تقویت شود، به نحوی که مطالعه و کتابخوانی، به فرهنگ

و مدرسه‌های راهنمایی ۱۳۳۷ کتابدار دارند. ۱۰۸۴۱۳ مدرسه‌ی دوره‌ی آموزش و پرورش عمومی فاقد کتابدار هستند و ۸۶۰۴۹ مدرسه نیز در دوره‌ی عمومی کتابخانه ندارند. آیا بدون داشتن کتابخانه، اعم از کتابخانه‌ی کلاسی یا مدرسه‌ای، می‌توان رغبت مطالعه و پژوهش را، به ویژه در روستاها و در میان عشایر که از محرومیت مضاعف برخوردارند، افزایش داد؟ آیا از معلمان این گونه مدرسه‌ها می‌توان انتظار داشت، در کارهای پژوهشی و پروژه‌ای، و در زمینه‌های کمک‌درسی و غیردرسی، دانش‌آموزان را به سمت کتابخوانی هدایت کنند؟ [حوزه‌ی معاونت آموزش و پرورش عمومی]

لزوم تأمین و تربیت کتابدار توانا و متخصص

با عنایت به این که فقط در ۲۷ درصد از کل آموزشگاه‌های کشور کتابخانه وجود دارد و به طور متوسط، به ازای هر ۲۸ آموزشگاه که دارای کتابخانه هستند، فقط یک کتابدار وجود دارد، و از طرف دیگر، اشتغال به کار نیروهای بعضاً

این باور و عادت، باید به صورت فراگیر در خانواده‌ها، جامعه، مدرسه و خصوصاً در صدا و سیما و نشریات تشویق و تقویت شود، به نحوی که مطالعه و کتابخوانی، به فرهنگ عمومی کشور تبدیل گردد

عمومی کشور تبدیل گردد. در حال حاضر کتابخوانی امری فراموش شده است و به جای آن که در مراکز عمومی زیارتی و سیاحتی، وسائط نقلیه، و دید و بازدیدهای خانوادگی، فرد یا افراد مطالعه کننده تشویق و معرفی شوند، به تبلیغ لوازم خانه، پوشیدنی‌ها، خوراکی‌ها، پس اندازهای مالی و ده‌ها موارد مشابه دیگر پرداخته می‌شود. یعنی فرهنگ تبلیغاتی تجاری جایگزین فرهنگ مطالعه در کشور شده است و در عمل، به این موضوع کهنه‌ی انشای دانش‌آموزان که علم بهتر است یا ثروت، با رفتارهای غلط غیر فرهنگی پاسخ می‌دهیم.

ایجاد احساس نیاز به مطالعه در مدرسه، خانواده و جامعه

به این منظور پیشنهاد می‌شود:

۱. بخشی از نمره‌ی ارزشیابی دانش‌آموزان به مطالعه‌ی کتاب‌های غیردرسی و مراجعه به کتابخانه‌ی مدرسه و محله اختصاص داده شود.

۲. تمامی معلمان و مربیان برای

موضوعات درسی خود، منابعی اعم از کتاب، نشریه، سایت و... معرفی کنند تا دانش‌آموزان به صورت فردی و گروهی موظف شوند، با مطالعه‌ی آن‌ها، فیش‌نویسی و خلاصه‌برداری، و ارائه در کلاس به صورت کنفرانس، نتایج مطالعه‌ی خود را ارائه دهند و بخش عمده‌ای از نمره‌ی ارزشیابی‌ها به این مهم اختصاص یابد.

۳. تغییر سیستم ارزشیابی تحصیلی در تمامی دوره‌های تحصیلی، به نحوی که تنها مرجع، کتاب‌های درسی مدرسه نباشد.

۴. تشکیل ستاد راهبردی ایجاد انگیزه برای مطالعه و کتابخوانی در سطح کشور، با همکاری همه‌ی نهادها و سازمان‌ها، و مکلف کردن آنان به انجام وظایف خویش در این خصوص، با اولویت آموزش و پرورش، به ویژه دوره‌ی آموزش و پرورش عمومی.

۵. تهیه‌ی بروشورهایی برای تذکر و توصیه‌ها به خانواده‌ها در این خصوص، و ارائه‌ی راهکارهایی به آنان در بدو ثبت نام، به ویژه در مهد کودک‌ها و دوره‌ی ابتدایی، برای توجه دادن والدین به خود و فرزندان‌شان برای نیل به مطالعه‌ی مستمر و بهره‌مندی از تبعات آینده آن.

۶. تهیه‌ی گزارش، فیلم و... از کشورهای موفق در این خصوص، و نیز خانواده‌های موفق و... کشورمان، در سطح صدا و سیما و... به صورت فراگیر،

و بزرگداشت کتاب و کتابخوانی به صورت مستمر.

۷. معلمان به جای پاسخ به سؤالات دانش‌آموزان، آنان را تشویق، ترغیب و راهنمایی کنند که برای یافتن پاسخ سؤال خود به منابع و کتاب‌های مرتبط مراجعه کنند و از آن‌ها بهره بگیرند و نتیجه‌ی کار خود را در جلسات بعدی بیان کنند.

۸. اهدای بن کتاب به دانش‌آموزان، برگزاری جشنواره‌ی کتابخوانی، فیش برداری، مقاله‌نویسی و ارائه‌ی کنفرانس در مراسم صبحگاهی و در کلاس، درج فیش برداری‌های دانش‌آموزان در مجلات، پیک‌های مدرسه‌ای، منطقه‌ای، کشوری و توجیه خانواده‌های آن‌ها در این خصوص، برگزاری مراسم ویژه‌ی برترین‌های مطالعه، و تشویق مادی و معنوی دانش‌آموزان با بردن آنان به اردوها و بازدیدها، واگذاری مسؤلیت‌های مدرسه‌ای به آنان، و...

۹. رواج فرهنگ پرسش و پاسخ و پژوهش به صورت مستمر به ویژه در مراکز علمی و دانش‌آموزی، به گونه‌ای که دانش‌آموزان و یا دانشجویان ملزم باشند، به منابع و مآخذ مراجعه کنند. به علاوه، هرگونه موضوعی به هر صورت ارائه می‌شود، مستندات آن هم ذکر شود و فقدان این مستندات نشانه‌ی بی‌ارزشی و بی‌اعتباری مقاله، سخنران و... معرفی شود، تا مخاطبان مستندات مطالعاتی خود را بیان کنند و مجبور به مطالعه شوند.

۱۰. در شروع ثبت نام در هر پایه‌ی تحصیلی، والدین دانش‌آموزان تشویق شوند، چند کتاب را با متن خلاصه شده‌ی آن به مدرسه هدیه کنند [روزنامه‌ی ایران] و به میزان افزایش هر پایه‌ی تحصیلی، به تعداد کتاب‌های اهدایی آنان افزوده شود. نتایج یافته‌های چند پژوهش درخصوص افزایش فرهنگ مطالعه به این شرح است:

■ گرانی کتاب، حجم زیاد درس‌ها و

نداشتن مکان مناسب برای مطالعه، از جمله عوامل بازدارنده بوده اند [جوکار و کرمی، ۱۳۸۰].

■ برای افزایش نرخ مطالعه، به تغییر برخی از عادت‌ها و شیوه‌های زندگی و نوع نگاه به مسائل نیاز داریم. در این تحقیق، ضمن بررسی مطالعاتی که در گذشته در این زمینه صورت پذیرفته، و ضمن ارائه‌ی آمار کوتاهی از میزان مطالعه در ایران، و این که چرا گستره‌ی موضوع، کودکان را نیز پوشش داده است، تأثیر عوامل زیر در میزان مطالعه مورد تأیید قرار گرفته است:

۱. کاهش بهای کتاب و منابع
۲. گرایش به سمت سادگی هرچه بیش‌تر منابع
۳. سعی در مطابقت مواد منتشر شده با نیازها و ذائقه‌ی ایرانیان
۴. ارج نهادن به مطالعه و اهل مطالعه، توسط مردم و مسؤولان
۵. تغییر نگاه نسبت به مطالعه و تلقی فرایند مطالعه به عنوان کار و فعالیتی ارزشمند
۶. تعامل فرهنگی کودک و والدین که در رشد هر دو طرف مؤثر است.
۷. آغاز مطالعه با متون سرگرم‌کننده و تفریحی و آموزش روش‌های علمی
۸. شرح تاریخچه‌ی مختصری از تغییرات اعمال شده در الفبای فارسی
۹. به رسمیت شناختن شخصیت کودکان و نوجوانان و ایجاد اعتماد به نفس

در آنان [سلیمانی، ۱۳۸۱].

■ بین سطح تحصیلات والدین و کتابخوانی دانش‌آموزان رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، دانش‌آموزان کم‌تر به مطالعه‌ی کتاب‌های غیردرسی تشویق و ترغیب می‌شوند [تایه‌گیری].

■ اگر کودک به سنی رسیده باشد که بتوان با او صحبت کرد، زمان آن است که بتوان برایش کتاب خواند.

بر اساس یافته‌های جدید، حتی برای کودکان اندکی بیش از دو سال، تمهیداتی اندیشیده شده است که بتوانند، کتاب را ورق بزنند و عکس‌ها را مشاهده کنند. برای این سنین در کشورهای پیشرفته، کتاب‌های پارچه‌ای و پلاستیکی ارائه می‌شود [محسنی کبیر].

■ نتایج نظرسنجی از استادان دانشگاه نشان می‌دهد، آنان مشکلات اقتصادی و بی‌توجهی به مسائل فرهنگی را عامل اصلی مطالعه نکردن می‌دانند [صداوسیما، ۱۳۷۶].

■ نتایج یک بررسی نشان داد، سهولت دسترسی به کتاب (ارزان بودن کتاب و گسترش کتابخانه‌ها)، ایجاد انگیزه و میل به مطالعه از طریق تبلیغات عمومی و آموزش‌های رسمی، در گسترش و ترویج فرهنگ کتابخوانی مؤثر است [صداوسیما، ۱۳۷۳].

■ مهم‌ترین عامل کم‌توجهی به مطالعه‌ی کتاب و نشریات، «نبودن فقر مطالعه» است [هوشنگی، ۱۳۷۵].

نتایج نظرسنجی از استادان دانشگاه نشان می‌دهد،
آنان مشکلات اقتصادی و بی‌توجهی به مسائل
فرهنگی را عامل اصلی مطالعه نکردن می‌دانند

نتایج تحقیق دکتر محمود بحرانی از دانشگاه شیراز هم، میانگین مطالعه‌ی آزاد در میان نوجوانان و جوانان را بسیار پائین نشان می‌دهد. در این تحقیق، سهم مطالعه‌ی هر دانش‌آموز ۵/۵ دقیقه طی ۴۸۲ دقیقه از اوقات آزاد و فراغت به دست آمده است. در حالی که همین دانش‌آموزان، ۱۷۸ دقیقه وقت خود را بدون برنامه سپری می‌کنند، ۲۲/۸ درصد به درس‌ها می‌پردازند، ۱۷ درصد از وقتشان را تلویزیون می‌بینند و بقیه را به امور شخصی اختصاص می‌دهند.

این آمار در دختران و پسران متفاوت است. دختران ۵/۹ دقیقه و پسران ۳/۳ دقیقه در روز کتاب غیردرسی می‌خوانند. دکتر بحرانی اضافه می‌کند: «اکنون بیش‌تر مدرسه‌های کشورهای کتابخانه‌ی کوچکی در محل آموزشگاه دائر کرده‌اند، اما صرف دسترسی به کتاب کافی نیست. مهم‌تر از آن، ایجاد رغبت و انگیزه در دانش‌آموزان است [دانشگاه شیراز، ۷۶-۱۳۷۵].»

جواد محقق، شاعر، و معاون امور کتاب دفتر انتشارات کمک آموزشی تأکید می‌کند: «آموزش و پرورش می‌تواند با

افزایش سطح تحصیلات باعث افزایش مطالعه‌ی کتاب‌های غیردرسی، و گرانی قیمت کتاب، باعث کاهش مطالعه می‌شود (در چند تحقیق دیگر نیز تأیید شده است).
معلمان نقش مؤثری در علاقه‌مندی دانش‌آموزان به مطالعه دارند [منش‌زادگان، ۱۳۷۵].»

نداشتن اتاق مستقل برای کتابخانه، نبود کتابدار و تشویق نکردن مطالعه‌کنندگان، از عوامل مؤثر در کاهش مطالعه برشمرده شده است. فعال بودن کتابدار و نوع مسؤلیت او (موقت یا ثابت)، جنسیت دریافت‌کنندگان کتاب، تشویق مطالعه‌کنندگان و انتخاب کتاب‌های مناسب و در معرض دید مخاطبان، از فرضیه‌هایی بوده‌اند که با درصد افزایش سرانه‌ی مطالعه، در تحقیق دارای رابطه‌ای معنی‌دار بوده‌اند [اداره‌ی کل آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی، ۱۳۷۴].»

دکتر حداد عادل، با انتقاد از وضعیت موجود کتاب و کتابخوانی در مدرسه‌های کشور گفت: «اگر دانش‌آموزان مطالعه نمی‌کنند، ما مقصریم. ما وظیفه داریم، در تمامی مدرسه‌های کشور کتابخانه ایجاد کنیم و دانش‌آموزان را به گونه‌ای آموزش دهیم که علاوه بر مطالعه‌ی کتاب درسی، سایر کتاب‌ها را نیز مطالعه کنند» [روزنامه‌ی ایران، ۱۳۸۴].»

نحوه‌ی آموزش هایش، ارتقای مطالعه بچه‌ها و گسترش دامنه‌ی واژگانی، و علاقه‌مندی یا بی‌علاقگی آنان را به مطالعه سبب شود. اگر بشود بازخواستی از دستگاه تعلیم و تربیت کشور کرد، باید از مطالعه‌گریزی دانش‌آموزان پرسید که آموزش و پرورش باید به آن جواب قانع‌کننده بدهد.

او می‌گوید: «اگر عادت مطالعه در کودکان به وجود نیاید، تجهیز کتابخانه‌ها چیزی را عوض نخواهد کرد. اولین عامل جدی باید نیاز مطالعاتی بچه‌ها باشد. این نیاز اگر در برنامه‌های آموزش و پرورش و کتاب‌های درسی مورد توجه قرار نگیرد، مشکلی حل نخواهد شد.»

◀ زیرنویس

۱. نسبت کتاب به دانش‌آموز: کودکستان ۲/۳۹، ابتدایی ۲/۳۹، راهنمایی ۴/۱۴، متوسطه ۴/۱۰/۱۰، پیش‌دانشگاهی ۱۱/۲، جمع شهری ۴/۶۶ و جمع روستایی ۳/۶۰. این وضعیت در دوره‌های تحصیلی عشایر کشور بسیار نازل‌تر از میانگین‌های ذکر شده است.

◀ منابع

۱. واحد انفورماتیک معاونت آموزش و پرورش عمومی کشور. گزارش ۸۴-۸۳: کتاب و کتابخوانی.
۲. حوزه معاونت آموزش و پرورش عمومی. گزارش ۸۴-۸۳: آمار کتابخانه‌ها، کتابدار و تعداد کتاب و سرانه‌ی آن.
۳. روزنامه ایران. «مدرسه‌ای که با اهدای کتاب ثبت‌نام می‌کنند». ۱۷ فروردین ۱۳۸۵.
۴. گزارش دفتر آموزش و پرورش عشایر در نامه‌ی ۲۴۵۴/۳-۲۳۰-۸۴/۱۱/۳، درخصوص کتابخانه‌های عشایر.
۵. جوکار، عبدالرسول و کرمی باباخان. بررسی میزان مطالعه و کتابخوانی فرزندان شاهد دوره‌ی متوسطه (شیراز)، ۱۳۸۰.
۶. سلیمانی، حجت‌الله. چگونگی افزایش نرخ مطالعه در جامعه با تأکید بر گرایش کودکان و نوجوانان. ۱۳۸۱.
۷. تابه‌گیری، فریدون. بررسی کتاب و کتابخوانی در مدارس راهنمایی و متوسطه یاسوج. اداره‌ی ارشاد اسلامی استان کهگیلویه و بویراحمد.
۸. محسنی کبیر، طاها. کتابداری و اطلاع‌رسانی.
۹. صداوسیما. نظرسنجی از استادان دانشگاه تهران. ۱۳۷۶.
۱۰. صداوسیما. نظرسنجی از مردم تهران در مورد مطالعه‌ی کتاب، ۱۳۷۳.
۱۱. هوشنگی، امیر هوشنگ. مطالعه و کتابخوانی. دانشگاه ارومیه، ۱۳۷۵.
۱۲. منش‌زادگان، امیر هوشنگ. نگرشی بر کتاب و کتابخوانی در بین اعضای کتابخانه‌های عمومی استان هرمزگان. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. ۱۳۷۵.
۱۳. اداره‌ی کل آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی. بررسی برخی از عوامل مؤثر در کتابخوانی دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر تبریز. ۱۳۷۴.
۱۴. روزنامه ایران، ۱۰ اسفند ۱۳۸۴.
۱۵. بحرانی، محمود، دانشگاه شیراز، ۱۳۷۶-۱۳۷۵.